

УДК 327(73)

ГЛОБАЛЬНІ СТРУКТУРИ ЗА УМОВ ЕРОЗІЇ ВЕСТФАЛЬСЬКОЇ СИСТЕМИ

В статті розглянута Вестфальська система міжнародних відносин, як основа епохи сучасної міжнародної системи, проаналізована ерозія державності та суверенітету після розпаду двополярної системи та переходу до лідерства США. Проаналізовано необхідність створення та діяльність глобальних структур на прикладі ООН та їх вплив на трансформацію Вестфальської системи. Також проаналізовані основні досягнення ООН із врахуванням факторів як глобальної економічної кризи, так і діяльності основних міжнародних акторів в умовах швидкого переходу до багатопольярного світоустрою.

Ключові слова: Вестфальська система, глобальні трансформації, глобальні структури, ООН, світовий порядок, біполярний світ, багатопольярний світ, державний суверенітет.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Підписання Вестфальського миру, тобто встановлення міжнародної системи національних держав, запровадження епохи сучасної міжнародної системи, повністю змінило світову історію панування та протиборства різних імперій. Всі найбільші досягнення і визначні етапи розвитку суспільства були пов'язані з розквітом різних імперій, і навпаки, їх руйнація призводила до приходу смутних часів, економічного занепаду цілих держав і континентів, політичних і правових інститутів, морально-етичної деградації народів та суцільного хаосу.

Вестфальська система встановила та закріпила в міжнародному та світовому порядку певні правила

**БАРИШНІКОВА Н.С.,
аспірант кафедри
регіональних систем
та європейської
інтеграції
Дипломатичної
академії України
при Міністерстві
закордонних справ
України**

гри (принципи), які вже майже 360 років працюють з певними змінами та доповненнями:

- принцип державного суверенітету;
- принцип (юридичної) рівності держав;
- принцип невтручання однієї держави в міжнародні справи іншої.

Упродовж багатьох років Вестфальська модель стала загально визнаною в політичному та науковому середовищі. З часом, виникли зміни у суспільстві, а разом з ними розпочалась всебічна критика системи. Наразі проблемні питання цієї моделі міжнародних відносин відзначають у різних її галузях, таких як міжнародна безпека, гуманітарна діяльність і світова економіка. Тим не менш, Вестфальська система продовжує відігравати свою роль у сучасному світі, хоча й в значно меншому масштабі та з більш низьким рівнем ефективності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми.

Для написання наукової статті, автором вивчали Оснабрюцький та Мюнстерський мирні договори 1648 року (Вестфальський мир). Питання сучасного стану трансформацій, перспективи та теоретичні аспекти міжнародних відносин, а також роль ООН у тенденціях, що сприяють міжнародно-політичній трансформації досліджувалися у роботах таких науковців, як В. Л. Іноземцев, А.І Дмитрієв, Д.В. Суслов, Л.Д. Чекаленко, Н.С. Швейкіна, С.О. Шергін, М.В. Фесенко та інші.

Формулювання цілей статті. Метою наукового дослідження є порівняльний аналіз діяльності Організації Об'єднаних Націй, як ключової універсальної інституції в системі міжнародного співробітництва, визначення впливу ООН на трансформацію Вестфальської системи міжнародних відносин, а також на формування сучасної міжнародної системи, світового порядку та глобальну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Підписання в 1648 р. Вестфальського мирного договору стало закономірним підсумком тридцятирічної війни, яка насправді була першою світовою війною, позаяк вона охопила всі великі європейські держави – Англію, Іспанію, Німеччину, Швецію, Францію, Нідерланди, Данію, Чехію, Італію, а також Росію й Польщу. Головним політичним результатом цієї війни стало набуття країнами Європи статусу національних держав, що саме й

поклало початок формування нового світового порядку або Вестфальську систему міжнародних відносин, основні принципи та елементи якої діють і сьогодні¹.

Основними правовими засадами та політичними імперативами Вестфальської системи стали не тільки встановлення і закріплення суверенності держав, але й принципи верховенства влади та форми конфесії (віри) в межах їх територіальних кордонів. При цьому цей статус на законодавчому рівні не забороняв права ведення війн між країнами, що підтверджувало їх незалежність і самостійність. Фактично відтоді в міжнародному праві закріпилось поняття права сильнішого та принцип невтручання у внутрішні справи інших суверенних держав. Свого часу видатний французький політик і юрист Ж. Боден сформулював поняття «суверенітету» як абсолютну та постійну владу держави над підданими і громадянами². Варто зазначити, що ідеї про витоки та причини становлення національних держав і зміст поняття «суверенітет» були обґрунтовані в працях Н. Макиавеллі «Государь», Г. Гроція «О праві війни та миру», а також у наукових роботах Т.Гоббса та Б.Спінози. За майже 360 років існування світового порядку за умов дотримання принципів державного суверенітету в історичних типах міжнародних систем, головним чином внаслідок світових війн відбулись суттєві трансформації, які виявили нових глобальних акторів.

Перша перетворення Вестфальської системи відбулось вперше після масштабних та кровопролитних наполеонівських війн в результаті повного краху Наполеонівської імперії та історичної перемоги коаліції європейських держав на чолі з Росією. Віденський конгрес закріпив новий перерозподіл світу утворивши «Священний Союз» і нову систему міжнародних відносин в Європі – «концерт націй». В цей період почали формуватися та активно діяти перші міждержавні та міжнародні недержавні організації: засновується Постійна комісія по судноплавству по Рейну, Міжнародна санітарна Конвенція, Міжнародний телеграфний союз, Всесвітній поштовий союз тощо. До кінця XIX століття в світі вже існувало понад десяток подібних організацій, пов'язаних з індустріальною революцією та появою потреби у функціональному співробітництві держав у сферах промисловості, техніки, та інших³.

Апогеєм розвитку Вестфальської системи можна вважати XX століття, яке одночасно стало по-

чатком її ерозії, коли в умовах «холодної війни» Захід почав використовувати політику захисту прав людини як інструмент боротьби з СРСР та іншими країнами «соціалістичного табору». Саме в цей період виникають міжнародні структури та інституції безпосереднього політичного спрямування.

Після першої світової війни та встановлення крихкого Версальського миру вперше в історії людства була зроблена спроба утворення універсальної міжнародної організації, яка б відповідала за безпеку та мир на Європейському просторі – Ліга Націй. Була встановлена нормативна, тобто правова база та механізми прийняття та виконання колективних рішень. Проте, ця організація не стала універсальною, оскільки не передбачила членство не тільки для азійських великих країн – Китаю, Індії та Японії, але й для США⁴.

Останнє перетворення Вестфальської системи припадає на період Другої світової війни, який завершився становленням Ялтинсько-Постамського світового порядку. Водночас розпочався період розвитку міжнародної системи об'єднаних національних суверенітетів. Головною відмінною рисою цього періоду був перехід від багатопольярного до біполярного міжнародно-політичного світоустрою.

У 1945 році завдяки політичній волі суверенних держав була створена Організація Об'єднаних Націй, ціллю якої стало недопущення всесвітніх катастроф подібних Другій світовій війні, а її принципи повністю відповідали збереженню суверенітетів країн-учасниць. ООН стала гарантом колективної безпеки та співробітництва держав-членів в політичній, економічній та соціогуманітарній сферах. Саме в рамках цієї організації і почали формуватися і діяти міжнародні організації нового порядку, спрямовані на розширення співробітництва країн: Рада Європи, Європейське об'єднання вугілля та сталі, Європейське Економічне співтовариство, Євратом, Європейська асоціація вільної торгівлі, Організація Економічного співробітництва та Розвитку та багато інших. З 1945 року кількість міжнародних організацій постійно зростає. На початку 80-х років їх кількість становила близько 260, а сьогодні діють більше 400 організацій⁵.

Системне руйнування «Вестфальського суверенітету» почалось з моменту переходу до однополярного світового порядку та розпаду СРСР, який зазнав поразки в «холодній війні». Суверенітетом, в повному сенсі цього поняття, володіли

тільки США, які почали будувати певну ієрархію між країнами тодішньої міжнародної системи. До міжнародного клубу лідерів у той період, були включені найбільш промислово розвинуті країни світу, а згодом відтворилась «Група восьми» як своєрідна еліта міжнародної спільноти. США чітко прив'язали до себе сім ключових партнерів: п'ять союзників по НАТО – Німеччина, Італія, Великобританія, Франція, Канада; Японія (воєнний союз за договором 1960 р) і Росія, як стратегічний партнер.

Підкреслимо, що новою формацією США всупереч Вестфальській системі, стає новий для світу принцип легітимації: суверенітет народу і права народу.

Принцип суверенітету народу виражається у праві громадян брати участь та впливати на процес вироблення і прийняття спільних рішень у питаннях, які безпосередньо або частково їх стосуються. Реалізація цього принципу забезпечує громадянську (публічну) автономію населення країни від політичної влади і захист їх інтересів від свавілля влади⁶.

Що стосується принципу прав народу, то він знаходить своє відображення в класичних правах людини, що забезпечують громадянам життя, свободу та їх особисту (моральну) автономію. Разом ці принципи повинні забезпечувати легітимне панування законів і з точки зору індивіда як громадянина (принцип суверенітету народу), і з точки зору індивіда як особистості (принцип прав людини).

У той час, як Вестфальська система абсолютно індиферентна принципу легітимації і надає першість принципу суверенітету, американська система надає перевагу принципу легітимації – невід'ємні права американського народу. Отже, США легітимність ставлять вище суверенітету і міцно закріпили це положення у своїй Конституції.

Утім континентальна Європа зберегла принцип Вестфальської системи і донині, створюючи таким чином фундаментальну особливість, яка зароджувалась і розвивалась упродовж двох століть з різкими змінами в європейській історії. Американська стійкість щодо принципу легітимності призвела до безперервного функціонування найстарішої Конституції, найдовшої в історії, яка існує більше 230 років⁷.

Численні американські зовнішньополітичні стратегії – в тому числі «доктрина Монро», «Чотирнадцять пунктів президента Вільсона», а також повоєнні Військові трибунали – були в прямому

конфлікті з Вестфальським принципом суверенної рівності. Значно пізніше Конгресом США за ініціативою адміністрації президента Дж. Картера була внесена доктрина про «права людини» в порядок денний американської зовнішньої політики.

У 90х рр., коли почав мінятися сам характер і структура світового порядку міжнародні конфлікти перейшли до сутічок в середині самих суверенних держав, і стара тактика підтримання миру виявилась не дуже ефективною. Перед ООН відкрились перспективи збільшити свою роль в підтримці миру, забезпеченні міжнародної безпеки, розвитку співробітництва та повного відкриття власного потенціалу як джерела сучасного міжнародного права і головного механізму врегулювання конфліктів.

Основні принципи Організації Об'єднаних Націй, що закріплені у Статуті ООН, зазначають, що Організація заснована на суверенній рівності всіх її членів і саме це визнає ООН як елемент «Вестфальської» системи. Через це відчувається невдоволеність керівництва США, які за своєю ініціативою створили таку організацію. У Вашингтоні вважають, що Вестфальській світоустрій, зокрема характерний для Європи, робить ООН безсилим і непрацездатним. Ті ж самі принципи зобов'язують держави-члени не використовувати силу чи загрозу застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави⁸.

На початку постбіполярної системи у відповідь на нові виклики міжнародній безпеці концепція «Вестфальського суверенітету» зазнала серйозних пертурбацій. Річ у тім, що проблеми в одній країні або регіоні швидко поширюються на інші та стають не тільки більшими за масштабом, але й більш складними за змістом. Жодна країна, незалежно від того наскільки потужною чи багатою вона є, сьогодні не може сподіватись на їх самостійне рішення. Відтак, концепція суверенітету розглядається не тільки як інструмент захисту територіальної цілісності, але й як спосіб захисту людського життя, забезпечення поваги до людської гідності та захисту прав людини.

Стає очевидним, що національні держави не спроможні забезпечити ефективне управління в умовах глобалізації. Свого часу Генеральний секретар ООН Кофі Аннан стверджував, що необхідно зміцнити міжнародне регулювання. Це означало, створення системи ефективного і надійного регулювання глобального характеру, включаючи всіх гравців, не тільки США, ЄС, Японію але й

Китай, Саудівську Аравію, Бразилію та інших. Мова йшла про необхідність нової глобальної влади, яка б змогла контролювати здійснення обмеженого числа глобальних правил, відслідковувати глобальні ризики і створювати систему раннього попередження⁹.

Відповідно до концепції управління за сільовим принципом і в умовах створення організацій для рішення глобальних проблем Вестфальська система в багатьох випадках просто не буде працювати, коли могутні держави будуть управляти іншими. Звичайно, що вплив міжнародних організацій на формування нового світового порядку буде тільки зростати.

Для визначення ролі міжнародних організацій, під впливом вдосконаленої системи ООН, ми повинні відзначити два аспекти структурних характеристик міжнародних організацій. В першому аспекті, ОН є центром дипломатичної діяльності, пов'язаним з мирним вирішенням конфліктів або потенційних конфліктів. У другому, система ООН стосується довгострокових питань, що впливають на внутрішню трансформацію цих організацій і глобальної системи в цілому.

Відповідно до першого підходу, Організація Об'єднаних Націй є неодмінною частиною Вестфальського порядку та підзвітна національним державам. Як відомо, робота ООН повністю централізована та координується Радою Безпеки і Генеральним Секретарем. Другий підхід передбачає перехід на пост-Вестфальський порядок, де лінія комунікацій буде проходити через спілкування з громадянським суспільством. Міжнародні інститути мають стати цінними комунікаторами для соціальних сил, які трансформують природу держав і досягнення їх власної автономії по відношенню до державної системи.

Друге питання відповідальності (в нових соціальних силах) має стояти попереду першого (традиційних міждержавних відносин). Це стосується двох часових рамок в яких існують і діють міжнародні організації: час негайних подій існуючої системи та повільної структурної трансформації. На думку Роберта Кокса, «коли ми стикаємось з великими перетвореннями нашої сучасної епохи, розумно визнати, що в умовах всі більш децентралізованого світу, децентралізована багатосторонність буде працювати краще в якості каталізатора конструктивних змін»¹⁰.

Характерно, що чимало українських експертів і дослідників, відзначаючи історичну і в цілому по-

зитивну роль Вестфальської системи міжнародних відносин, пишуть про її невідповідність новим геополітичним і гео економічним реаліям доби глобалізації¹¹.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок:

1. Вестфальські договори закріпили принцип суверенної держави і територіальної цілісності, де кожна нація повинна розглядатися як рівна незалежно від розміру, традицій чи потужності військового потенціалу. Цей світопорядок розглядається істориками як перехід Європи до часів модерну. Отже, Вестфальська система стала моделлю для відносин між країнами не тільки в Європі, але й в світовому вимірі.

2. Проте, ця система не без вад – принциповий антагонізм Європи щодо принципу легітимізації викликав нескінченні локальні, наполеонівські, франко-пруську, дві світові, численні колоніальні війни, фашизм, нацизм, комунізм, численні соціальні революції, і нескінченні сукцесії конституцій у межах кожної держави (наприклад, три французькі «імперії» і п'ять «республік» від 1789 до теперішнього часу).

3. Після падіння радянської імперії етнічні та племінні амбіції стрімко заповнювали вакуум влади, що залишився після руйнації імперії, в результаті чого на перший план виходить питання легітимності чи суверенітету держав. Боснія і Косово це приклад того як світ на чолі зі США надав пріоритет питанню легітимності щодо суверенітету. Геноцид в Руанді це інший приклад того, як світ не

зміг надати пріоритет легітимності і поступився порожній конструкції «суверенітету» з відповідними трагічними наслідками.

4. Міжнародна спільнота переживає ряд системних трансформацій, які призводять до виникнення нових геополітичних загроз, глобальних криз та викликів національній безпеці як окремих держав, так і цілих регіонів. Це потребує пошуку нових концептуальних підходів для вирішення актуальних проблем сучасності та формування дієвих політичних інструментів для реагування на виклики та загрози в умовах швидкої трансформації міжнародно-політичного середовища. Ці процеси завдають дедалі більших ударів по Вестфальській системі, і першу партію в цій грі грають сучасні глобальні структури.

5. Сполучені Штати, постійно нав'язували світу свої принципи легітимізації і згодом отримали певну підтримку, хоча інші цивілізації залишили певні невід'ємні права та можуть мати альтернативні уявлення про зміст і принципи легітимності. Але, в умовах необхідності глобального управління підпорядкування ООН може змінити їх позиції.

6. Критика Вестфальської системи пов'язана з протиставленням прав людини і прав народу та принципом державного суверенітету і територіальної цілісності. Крім того, національні держави вже не спроможні забезпечити ефективне управління в умовах кризи глобалізації. Міжнародна спільнота вбачає рішення в створенні глобальних структур за мережевим принципом для вирішення глобальних проблем, і в цьому випадку Вестфальська система фактично припиняє своє існування.

ПОСИЛАННЯ:

¹ С. О. Шергін, М. В. Фесенко. Трансформація міжнародної системи в умовах послаблення глобального лідерства США. Журнал «Євроатлантика», № 2, 2010. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]: // Режим доступу: <http://euroatlantica.info/statti/10-analytics/185-transformatsiya-mizhnarodnoji-sistemi-v-umovakh-poslablennya-globalnogo-liderstva-ssha.html>.

² Моисеев О.А. Суверенитет государства в международном праве: учебное пособие. – М., 2009. – 383 с.

³ Дмитрієв А. І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.11 / НАН України. – Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2003.

⁴ Гісем О. В. Всесвітня історія. Навчально-практичний довідник. – Х.: Вид-во Ранок, 2011. – 416 с.

⁵ Громико О. О. Бельчук А.И., Вишневецький М.Л. ООН в начале века. – ИА, 2008. – 230 с.

⁶ Сенчук. В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект. Держава і право, випуск 44. – С. 110-117.

⁷ Василик М.А., Тимерманис И.Е. Политология. Учебник. «Проспект», 2013 г. - 589 с.

⁸ Kofi Annan's remarks on accepting the peace of Westphalia Prize. Speech. – 2008. [Електронний ресурс]: // Режим доступу: <http://kofiannanfoundation.org/newsroom/speeches/2008/10/kofi-annans-remarks-accepting-peace-westphalia-prize-0>

⁹ United nations university – Work in Progress Newsletter – Volume 13, 1, 1990 [Електронний ресурс]: // Режим доступу: www.nzdl.org

¹⁰ С. Шергін. Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин. Електронне видання «<http://cathedra.io.ua/>». Офіційний сайт. [Електронний ресурс]: // Режим доступу: http://cathedra.io.ua/s424830/sergiy_shergin_paradigmalna_evolyuciya_v_politologie_mijnarodnih_vidnosin.

¹¹ Дмитрієв А. І. Вказ. твір.

Baryshnikova N.S., Global structures under erosion of the Westphalian system / Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

In the article describe the Westphalian system of international relations as the foundation of the modern era of the international system, analyzed the erosion of statehood and sovereignty after the collapse of the bipolar system and the transition to US leadership. Analyze the need of establishment and operation of global structures on the example of the UN and their impact on the transformation of the Westphalian system. Also analyzed the main achievements of the United Nations, taking into account factors such as the global economic crisis and of major international actors in the rapid transition to a multipolar world order.

Keywords: Westphalian system, global transformations, global structures, UN, world order, bipolar world, multipolar world, state sovereignty.

Барышникова Н.С. Глобальные структуры в условиях эрозии Вестфальской системы / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье рассмотрена Вестфальская система международных отношений, как основа эпохи современной международной системы, проанализирована эрозия государственности и суверенитета после распада двупольной системы и перехода к лидерству США. Проанализирована необходимость создания и деятельности глобальных структур на примере ООН и их влияние на трансформацию Вестфальской системы. Также проанализированы основные достижения ООН с учетом факторов как глобального экономического кризиса, так и деятельности основных международных актеров в условиях быстрого перехода к многополярному мироустройству.

Ключевые слова: Вестфальская система, глобальные трансформации, глобальные структуры, ООН, мировой порядок, биполярный мир, многополярный мир, государственный суверенитет.

*Стаття надійшла до редакції: 10.12.2015
Рекомендовано до друку: 22.01.2016*